

Corien Prins, uitgeschreven versie van de bijdrage dinerbijeenkomst NDP Nieuwsmedia

Amsterdam, 15 oktober 2024

Geachte aanwezigen,

Begin oktober presenteerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid het rapport *Aandacht voor media. Naar nieuwe waarborgen voor hun democratische functies*. Ik benoem verderop onze belangrijkste aanbevelingen. Maar eerst geef ik u graag het kernpunt van mijn betoog mee: er is alle reden om met een andere blik naar de rol en verantwoordelijkheid van de overheid in het medialandschap te kijken. Wat betreft de WRR is het helder: wil ons land de democratische functies van media blijvend kunnen faciliteren en garanderen dan heeft de overheid haar rol nadrukkelijker invulling te geven. En wel middels een mediabeleid dat is gestoeld op geheel andere uitgangspunten dan momenteel het geval is.

Nu zult u het waarschijnlijk met mij eens zijn **dat** er een rol en verantwoordelijkheid voor de overheid in het medialandschap is weggelegd. Maar diversen onder u zullen huiverig zijn voor een al te grote overheidsbemoeyenis. Hoe ver precies de rol en verantwoordelijkheid van de overheid reikt is al zo lang we media kennen, geen uitgemaakte zaak. Het was en is aanleiding voor – soms fel - maatschappelijk en politiek debat. Voer ook voor talloze rechterlijke uitspraken. Hier in eigen land, maar ook van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Over de stand van zaken in dat debat wil ik het vanavond niet hebben. Wat ik bovenal wil inbrengen is dat we niet in de valkuil moeten lopen het debat over vrijheid, sturing en beteugeling van media langs de vertrouwde klassieke lijnen te voeren. Wat de WRR betreft moet het mediabeleid op een nieuwe leest worden geschoeid. Dat geldt daarmee evenzeer voor de blik waarmee we naar de actoren in het medialandschap kijken. Want waar u als media en journalisten in het verleden wellicht het meest te vrezen had van de overheid, komt de bedreiging voor de democratische functies die u vervult momenteel vooral vanuit het medialandschap zelf. Ik heb het over de invloed en macht van platforms en andere Big Tech, zeker de bedrijven die in rap tempo AI inzetten. En zorgelijk genoeg beroepen personen als Elon Musk zich in hun dominant en controlerend handelen ook nog eens op de vrijheid van meningsuiting.

Natuurlijk, ook overheidsbemoeienis met media en journalisten gaat nog steeds over invloed en macht. Maar niemand kan ontkennen dat het medialandschap wat betreft invloed en macht drastisch is veranderd. Met een overrompelende slagkracht en ongekeerde financiële middelen domineren de grote platforms en de Big Tech zowel het aanbod als de consumptie van informatie. En dit alles speelt zich af in geopolitiek en maatschappelijk uiterst complexe en kwetsbare tijden. Bovendien gaat het niet langer om invloed en macht alleen. In feite gaat het steeds meer over onmacht. Onmacht van vooral de klassieke media en overheden. En voor we het weten: onmacht van een democratische rechtsstaat.

Wellicht was de kop die dagblad Trouw plaatste boven de berichtgeving over ons rapport wat overtrokken – ‘Wat als iemand als Elon Musk DPG of Mediahuis overneemt?’. De onderliggende zorgen vallen niet te negeren. Of zoals we in ons WRR-rapport vaststellen: de context waarin u als media uw werk doet is ingrijpend veranderd. Het aanbod is oneindig, de platforms zijn oppermachtig en journalistieke verdienmodellen staan onder druk. Er is veel meer, maar vaak ook minder betrouwbare en onafhankelijk geproduceerde informatie beschikbaar. Op lokaal niveau is sprake van verschraling. En het publieke debat is veelkleuriger maar ook veel onveiliger geworden, wat nieuwe drempels opwerpt voor deelname. Dit is de realiteit. Voor U. Maar ook voor de overheid. Deze overheid, in de hoedanigheid van de staat als vertegenwoordiger van de volle breedte van onze samenleving heeft u – media – namelijk hard nodig. Irrelevant of het om krant, TV of internet gaat. Irrelevant ook of het publiek of privaat is beheerd.

U draagt – zoals we in ons rapport betogen – immers mede zorg voor een drietal democratische functies. U bent er, zodat burgers zich kunnen informeren op basis van betrouwbare informatie over maatschappelijk relevante vraagstukken. Of het nu gaat om een visie op geopolitieke ontwikkelingen, migratie of stikstofmaatregelen dan wel de vraag of een snelweg moet worden doorgetrokken. Belangrijk is het dat over deze kwesties onafhankelijk geproduceerde en betrouwbare informatie beschikbaar is. Het is de eerste democratische functie die u als media vervult. Ten tweede bent u de luis in de pels in uw wezenlijke rol bij de controle van de macht. U fungeert als waakhond en brengt misstanden in de openbaarheid. En ten slotte – de derde functie: u biedt een forum voor debat. Een podium voor ideeën, opinies en perspectieven die in de

samenleving rondgaan. Het delen daarvan is wezenlijk voor een pluriform democratisch debat en vervolgens noodzakelijke besluitvorming.

Hoe precies u deze drie functies invulling geeft, is geen uitgemaakte zaak. Wel duidelijk zijn de cruciale voorwaarden voor deze functies: als systeem moet de media onafhankelijk, betrouwbaar en toegankelijk zijn. Daartoe zijn onder meer in zowel onze grondwet als het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (het EVRM) de noodzakelijke garanties verankerd, waaronder de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid. Deze en daarmee samenwerkende grondrechten vormen in feite het fundament voor een oordeel over de bemoeienis, maar evenzeer het noodzakelijk afzijdig blijven, van de overheid.

De stormachtige ontwikkelingen in het medialandschap impliceren wat mij betreft ook het nodige voor het benutten van dit grondwettelijk fundament. Laat me dit illustreren aan de hand van het volgende voorbeeld waarover ik eerder een redactioneel in het Nederlands Juristenblad schreef (9 april 2021 - [NJB: Vooraf - Positieve verplichtingen en vrijheid van mening en aandacht](#)).

Enkele jaren geleden was filosoof James Williams te gast in de serie *Brainwash Talks* van omroep Human. Hij vroeg aandacht voor het fenomeen ‘aandachtseconomie’. In zijn boek *Stand Out of Our Light* betoogt Williams dat aandacht een schaars goed wordt onder invloed van digitalisering. In het verleden was informatie schaars en was er aandacht in overvloed. Om Williams te citeren: ‘Als jij op een zeepkist ging staan om jouw boodschap te verkondigen, luisterden mensen naar je, omdat je nieuwe informatie te bieden had. Als je dat nu zou doen, zou niemand luisteren. Informatie is zo overvloedig en aandacht zo schaars, de situatie is omgekeerd.’ Dit resulteert in wat hij de aandachtseconomie noemt: een economie waarin talloze partijen, vooral sociale media, concurreren om onze aandacht. Op zichzelf is daar niets mis mee. Maar Williams merkt op dat veel partijen, in het wedijveren om aandacht, vrijwel uitsluitend appelleren aan onze laagste instincten en onze impulsieve kant (klikken, scrollen, views) en niet of nauwelijks aan onze meer bedachtzame, rationele en humane kant.

Het betoog van Williams valt vanuit diverse invalshoeken te doordenken. Ik concentreer mij vanavond op de implicaties voor het eerder geschetste grondwettelijk fundament. Daarmee kan ik bovendien de argumentatie onder onze WRR-aanbevelingen nader illustreren.

Zoals bekend omvat het in artikel 7 van onze Grondwet, artikel 11 van het Europees Handvest en artikel 10 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (het EVRM) verankerde recht op de vrijheid van meningsuiting zowel de vrijheid een mening te koesteren als de vrijheid om informatie en denkbeelden te ontvangen en te verstrekken. Het recht is essentieel voor een democratische samenleving.

Art. 7 Grondwet is een zogenaamd afweerrecht. Concreet betekent het onder meer dat de overheid pluriformiteit van media heeft te eerbiedigen. Maar wat als pluriformiteit voorhanden en door de overheid gegarandeerd is, maar vrijwel niemand meer pluriform is in zijn of haar aandacht? Wat als slechts een handvol primair buitenlandse commerciële bedrijven (Facebook, X, Instagram, YouTube en zeker ook Tiktok) in feite dicteert waar de aandacht van een groot deel van de burgers in onze Nederlandse samenleving naar uitgaat? Het Commissariaat voor de Media stelde onlangs vast dat 78% van de jongeren het nieuws oppikt via Instagram, TikTok en YouTube. Het goede nieuws is overigens dat onze eigen landelijke nieuwsmerken die werken met een platform specifiek gericht op jongeren het goed doen.

Maar als we het hebben over platforms die primair appelleren aan onze laagste instincten en impulsieve kant en zich weinig gelegen laten aan democratische functies en daartoe noodzakelijke voorwaarden als onafhankelijke, betrouwbare en toegankelijke informatie ligt de vraag voor: hoe ver laten we ze gaan in het steeds dwingender opleggen hoe wij ons informeren en dus in het leven staan? Hoe ver laten we ze gaan in het sturend zijn in de wijze waarop onze voorkeuren, politieke oriëntatie, gevoelens over de samenleving en visie op de aanpak van grotere maatschappelijke uitdagingen zich vormen? Daarbij geldt dat platforms al lang niet meer uitsluitend een doorgeefluik zijn. Ze maken inhoudelijke keuzes door bepaald aanbod te verwijderen en via slimme algoritmen voor een bepaald type gebruiker een heel specifiek aanbod toegankelijk te maken. Kortom, ze hebben inhoudelijke macht in het sturen op onze informatieconsumptie. En we kennen inmiddels de keerzijde: ieder een eigen (media)bubbel.

Met de door Williams benoemde ‘aandachtseconomie’ in combinatie met de genoemde grondrechten wil ik twee punten benadrukken. Allereerst dat het niet alleen gaat om pluriformiteit van inhoud maar ook om pluriforme *aandacht* voor het aanbod. Beide zijn wezenlijk voor het in stand houden van een gedeelde publieke ruimte, pluriformiteit en een vitale democratie. Bij maatschappelijke deliberatie, autonoom denkvermogen binnen een samenleving en het kunnen adresseren van polarisatie gaan inhoud en aandacht als het ware hand in hand. Als noodzakelijke voorwaarden voor constructief debat en een open uitwisseling van argumenten.

Het tweede punt betreft de functie van art. 7 Grondwet. En daarmee keer ik terug bij het begin van mijn betoog: de rol en verantwoordelijkheid van de overheid. We hebben artikel 7 Grondwet altijd opgevat als een klassiek grondrecht. Een zogenaamd afweerrecht. Maar draagt de vrijheid van meningsuiting inmiddels niet steeds meer ook een waarborgende opdracht voor de overheid in zich? Voor een discussie over deze vraag moet ik wellicht nog even verduidelijken dat onze grondwet twee type rechten kent. Ten eerste klassieke grondrechten – de afweerrechten, die in essentie verlangen dat de overheid zich afzijdig houdt. Kortom, de overheid moet zich er vooral niet mee bemoeien. Bekend zijn het recht op privacy, demonstratie, lichamelijke integriteit en de vrijheid van meningsuiting. Hiernaast kent de grondwet zogenaamde sociale grondrechten. Hier gaat het er niet om dat de overheid zich onthoudt van interveniëren, maar ligt er juist een opdracht voor de overheid. Denkt u aan het recht op onderwijs, op werk en huisvesting. Deze rechten kennen positieve verplichtingen en vragen met andere woorden om een actief optreden van de overheid.

De functie van artikel 7 van onze Grondwet ligt in het waarborgen tegen vormen van overheidsbemoeienis die in een democratische samenleving ongewenst zijn. De boodschap is: in principe heeft de overheid zich afzijdig te houden. Artikel 7 Grondwet kent geen duidelijke positieve verplichtingen, dat wil zeggen: de overheid moet juist in actie komen. Maar de tegenhanger in het EVRM (art. 10) kent deze positieve verplichtingen nu juist wel. En aan art. 10 EVRM heeft Nederland zich als verdragsstaat gecommitteerd. Maar spijtig genoeg geeft Nederland momenteel slechts zeer spaarzaam invulling aan de positieve verplichtingen. Met de aanbevelingen in ons WRR-rapport bepleiten we in essentie ook dat de Nederlandse overheid veel beter en actiever dan nu het geval is uitvoering geeft aan art. 10 EVRM. Vanuit de vaststelling dat media een onmisbare infrastructuur in een vitale democratie vormen. En wij allen weten wat er gebeurt als

onmisbare infrastructuur in onvoldoende tempo bij de tijd, bij technologische innovatie en daarmee veranderingen in aanbod en consumptie worden gehouden. Wellicht wat te ver verwijderd van de thematiek van deze lezing, maar toch: ik hoop u wat dit betreft maar te wijzen op de huidige problemen met de netcapaciteit voor de noodzakelijke stroomvoorziening. Als technologische innovatie betekent dat grote platformbedrijven de dienst uitmaken, het aanbod oneindig lijkt maar journalistieke media tegelijkertijd steeds meer naar de marge worden gedrongen en daarmee de garanties voor betrouwbare informatie en een veilig publiek debat op losse schroeven komen te staan, ligt er nadrukkelijk een rol en verantwoordelijkheid voor de overheid vanuit de positieve grondwettelijke verplichtingen waaraan ons land zich heeft gecommitteerd. En laat me daarbij helder zijn: het debat over een meer actieve rol van de overheid dient niet te gaan over het sturen op de inhoud van informatie en media-uitingen. Het gaat het om de context en de randvoorwaarden. Juist in het verstevigen van de context waarin media hun democratische functies realiseren ligt de opdracht voor de overheid. Ons rapport bevat vier aanbevelingen om daar invulling aan te geven.

- 1) Maak maximaal gebruik van Europese wet- en regelgeving om een betrouwbare en veilige informatieomgeving te realiseren;
- 2) Maak voor de democratie belangrijke informatie prominent zichtbaar en goed vindbaar;
- 3) Versterk de lokale en regionale journalistiek;
- 4) Stimuleer dat gebruikers verantwoordelijkheid nemen voor hun rol en positie in het nieuwe mediasysteem.

Ik kom richting de afronding van mijn betoog. Maar niet nadat ik nog een wezenlijk punt bij u onder de aandacht heb gebracht. De maatregelen die de komende jaren genomen worden zullen naar de mening van de WRR gestoeld moeten zijn op een nieuw mediabeleid. Met slechts het draaien aan enkele knoppen van het staande beleid komen we er echt niet. Er is een nieuw – geïntegreerd - beleid nodig. Een beleid dat aansluit bij het hedendaagse mediasysteem. Bij de kansen, maar ook de risico's van media voor een vitale democratie. Heel concreet betekent dit wat ons betreft dat: 1. de overheid in dat nieuwe beleid het onderscheid tussen verschillende kanalen - krant, TV, internet – dient los te laten en 2. dit beleid zich dient te richten op de functies van

media, irrelevant of deze nu publiek of privaat beheerd zijn. Overigens op voorwaarde dat de publieke omroep volwaardig mee kan doen.

Als WRR beseffen we terdege dat met het loslaten van deze welbekende schotten (type kanaal respectievelijk al dan niet publiek) de discussie over overheidsbemoeienis zeker niet van tafel is. Maar deze discussie loopt dan wel langs andere – veel meer inhoudelijk en democratisch gemotiveerde – lijnen. Meer dan nu het geval is zullen in het nieuwe beleid de schotten verankerd zijn langs de maatstaven van kwalitatieve kenmerken. Kenmerken die nauw verbonden zijn met publieke waarden die het fundament vormen van de democratische functies van de media. Ik heb het over betrouwbaarheid en onafhankelijkheid, transparantie, effectieve pluriformiteit en de andere principes die aan artikel 10 EVRM ten grondslag liggen.

Kortom er ligt een uitdagende maar noodzakelijke opdracht bij de overheid om uw werk dat onmisbaar is voor een democratische samenleving te faciliteren en te borgen. Een opdracht waarvoor bovendien geldt: geen tijd te verliezen!